

CHARAKA SAMHITA. PART I, CHAPTER 16 /
TRANSLATION FROM SANSKRIT, PREAMBULAR PART
AND COMMENTARIES BY D. BURBA

Dmytro Burba

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv, 01001, Ukraine
boorba@gmail.com

The publication presents the first Ukrainian translation of the sixteenth chapter of the first part of the fundamental Sanskrit treatise on Ayurveda (traditional Indian medicine) *Charaka Samhita*. (For previous chapters, see issues of *The World of the Orient* for 2017 and last year issues No. 2–4). In the opinion of contemporary researchers, the text was written in the 1st century AD. Its translation is of great importance for acquaintance of the Ukrainian readers because of not only medical conceptions and lifestyle of Ancient India but also respective religious and philosophical doctrines.

Chapter 16 describes a “ready to treat” physician. He is considered to be a “wise, learned and action-oriented” specialist but not a pretentious and ignorant healer (*vaidya-mānin*). When a patient undergoes cleansing procedures (which is one of the main methods of treatment in Ayurveda) under the guidance of a real physician he receives “bodily happiness” (i.e. health) but nothing good can be expected from visiting an “unwise” healer.

The chapter gives signs of correctly performed treatment procedures as well as symptoms of those that turned out to be insufficient or excessive. The remedies for eliminating the complications and for the patient’s rehabilitation are briefly mentioned. The indications for cleansing therapy designed to remove an excess of a certain *doṣa* (one of the three bodily humors) are described and positive effects of this treatment are listed.

The philosophical reflections on the naturalness of human death and the essence of physician’s business are quite interesting. Although a physician cannot make a patient immortal, he directly gives a person health and longevity and indirectly bestows (for the lifetime and the afterlife existence) *dharma* (righteousness), *artha* (wealth), and *kāma* (satisfaction of desires).

Keywords: antiquity; Ayurveda; Charaka; gastrointestinal tract; India; samhita; Sanskrit; therapy; translation

ЧАРАКА-САМГІТА. РОЗДІЛ I, ГЛАВА 16 /
ПЕРЕКЛАД ІЗ САНСКРИТУ, ВСТУПНА СТАТТЯ ТА КОМЕНТАРІ Д. В. БУРБИ

Продовжуємо публікувати переклад одного з трьох засадничих трактатів аюрведи (традиційної індійської медицини) “Чарака-самгіта”. Цей номер журналу знайомить читача із шістнадцятою главою першого розділу, у якій ідеться про лікаря, “готового лікувати” (*cikitsā-prābhṛta*). Таким вважається “розумний, освічений та орієнтований на дію” фахівець, а не аферист, що вважає себе лікарем (*vaidya-mānin*). Коли під керівництвом справжнього лікаря пацієнт проходить через очисні процедури (які в аюрведі розглядаються як один із головних методів лікування), він дістає “тілесне щастя” (тобто здоров’я), а от очікувати чогось доброго від звернення до “нерозумного” лікувальника не варто.

У цій главі наводяться ознаки правильно проведених процедур, а також симптоми тих, що виявилися недостатніми чи надмірними. Стисло названі засоби для усунення виниклих ускладнень і для відновлення пацієнта, а також дається посилання

на той розділ “Чарака-самгіти”, де про відновлення пацієнта та про нейтралізацію ускладнень, які виникають при неправильному проведенні промаслення, потогону й очищення¹, сказано докладніше.

У главі описані показання до очисної терапії, покликаної вивести з організму надлишок певної доші², і перелічені такі позитивні наслідки цього лікування, як збільшення апетиту, одужання, покращення роботи органів сприйняття і мислення, а також кольору обличчя, збільшення тілесної сили, потенції, поява потомства, уповільнення старіння. Все це має переконати людину “вчасно пити належно [прописане] очисне [зілля]”. Тих, хто й далі сумнівається, має переконати такий аргумент: хоча такі альтернативні методи лікування, як піст і ліки, що покращують травлення, теж можуть поліпшити стан пацієнта, однак потім хвороба іноді повертається, бо не викорінена першопричина хвороби – надлишок доші.

З погляду філософії цікавим є наведений тут діалог учня з учителем. Учитель сказав, що припинення існування є природним процесом і що не слід вишукувати якусь окрему причину цього. “Є причина появи того, що існує. Для припинення існування немає потреби в поштовху”. Ілюстрацією може бути, наприклад, хата. Щоб вона з’явилася, потрібні будівельники. Але якщо побудовану хату кинути напризволяще, вона рано чи пізно розвалиться. Як твердить другий закон термодинаміки (на який полюбляють посилатися креаціоністи), в ізольованій системі ентропія може лише збільшуватися. Однак якщо смерть – природна подія і, як казав народжений в Одесі популярний радянський письменник-сатирик, “хоч що з людиною роби, а вона все одно вперто повзе на цвинтар”, то чи є сенс називати лікаря “дарувальником життя”³? Якщо ні, то що ж у такому разі є ділом лікаря? На це запитання, поставлене учнем, учитель відповідає, що справжній лікар безпосередньо дає людині “тілесне щастя” і довголіття, а опосередковано дарує (для цього життя і посмертного існування) дгарму, артху й каму⁴.

Завершується глава підсумковим переліком її змісту. Санскритський текст транслітеровано із семитомного видання “Agniveśa’s Caraka Saṃhita. Text with English Translation & Critical Exposition based on Cakrapāṇi Datta’s Āyurveda Dīpikā by Dr. Ram Karan Sharma and Vaidya Bhagwan Dash” (Varanasi, 2008). Нумерація віршів відповідає цьому виданню. Санскритська термінологія передана згідно з рекомендаціями, викладеними в статті “Практична транскрипція санскритських власних назв та термінів в українській мові” [Burba 2018].

Розділ I. Загальні положення (sūtrasthāna)

Глава 16. Підготовленість [лікаря] до лікування (cikitsāprābhṛtīya)

1 athātaś cikitsā-prābhṛtīyam adhyāyaṃ vyākhyāsyāmaḥ ||

Тепер викладатимемо главу “Підготовленість [лікаря] до лікування”.

2 iti ha smāha bhagavān ātreyaḥ ||

Так сказав Бгагаван Атрея:

3 cikitsā-prābhṛto dhīmān śāstravān karma-tatparaḥ |
naraṃ virecayati yaṃ sa yogāt sukham aśnute ||

– [Коли] готовий лікувати [лікар] – розумний, освічений та орієнтований на дію – проводить [процедуру] очищення людини, та від застосування [цієї терапії] дістає щастя⁵.

4 yaṃ vaidya-mānī tv abudho virecayati mānavam |
so ’tiyogād ayogāc ca mānavo duḥkham aśnute ||

Але коли нерозумний, що вважає себе лікарем, проводить [процедуру] очищення людини, та людина від надмірного чи недостатнього застосування [цієї терапії] дістає нещастя.

5 daurbalyaṃ lāghavaṃ glānir vyādhīnām aṇutā ruciḥ |
hṛd-varṇa-śuddhiḥ kṣut-trṣṇā kāle vega-pravartanam ||

Слабкість, легкість, втома, мінімізація хвороб, покращення смаку, чистота серця та кольору [шкіри], голод і спрага, вчасна поява природних позивів,

6 buddhīndriya-maṇaḥ-suddhir mārutasyānulomatā |
samyag virikta-līṅgāni kāyāgneś cānuvartanam ||

ясність розуму, чуттів та інтелекту, природність руху [кишкових] газів, [нормальний] тілесний вогонь, ознаки очищеного [організму] – наслідки як слід [проведеної терапії].

7 śthīvanam hṛdayāsuddhir utkleśaḥ śleṣma-pittayoḥ |
ādhmānam aruciś chardir adaurbalyam alāghavam ||

Слинотеча, нечистота серця, збудження слизу й пітти⁶, здуття живота, небажання [приймати їжу], блювота, брак слабкості й легкості,

8 jaṅghoru-sadanam tandrā staimityam pīnasāgamah |
lakṣaṇāny aviriktānām mārutasya ca nigrahaḥ ||

млявість литок і стегон, сонливість, нерухомість, початок риніту й затримка [кишкових] газів – ознаки невдалого очищення.

9 viṭ-pitta-kapha-vātānām āgatānām yathākramam |
param sravati yadraktaṁ medo-māṁsodakopamam ||

[Якщо] після послідовного виділення калу, дош *pitta*, *kapha*, *vata* [в пацієнта] потім тече кров, що наче жир [і] м'ясна рідина,

10 niḥśleṣma-pittam udakaṁ śoṇitam kṛṣṇam eva vā |
tṛṣyato mārutārtasya so 'tiyogaḥ pramuhyataḥ ||

або рідина без слизу й пітти, або виділяється темна кров [чи] він спраглий, страждає від [тілесного] повітря і зомліває – це надмірне використання [проносного].

11 vāmane 'tikṛte līṅgāny etāny eva bhavanti hi |
ūrdhvagā vātarogāś ca vāg-grahaś cādhiko bhavet ||

При надмірному застосуванні [терапевтичної] блювоти симптоми є такими самими. Ще будуть розлади, викликані [дошею] *vata*, що йде вгору, й утруднення мови.

12 cikitsāprābhṛtaṁ tasmād upeyāc charaṇam narah |
yuñjyād ya enam atyantam āyuṣā ca sukhena ca ||

Тому хай людина йде за порятунком до підготовленого лікаря, який обдарує її довгим життям і щастям.

13 avipāko 'rucir sthauḷyam pāṇḍutā gauravaṁ klamaḥ |
piḍakā-koṭha-kāṇḍūnām saṁbhavo 'ratir eva ca ||

Розлад травлення, небажання [їсти], ожиріння, анемія, важкість, виснаження, поява прищів, кропивниці, свербіж і нездужання,

14 ālasya-śrama-daurbalyam daurgandhyam avasādaḥ |
śleṣma-pitta-samutkleśo nidrānāśo 'tinidratā ||

млявість, втома, слабкість, неприємний запах, апатія, збудження слизу й пітти, безсоння, гіперсомнія,

15 tandrā klaibyam abuddhitvam aśasta-svapna-darśanam |
bala-varṇa-praṇāśaś ca tṛpyato bṛmhaṇair api ||

сонливість, імпотенція, притуплення розумових здібностей, погані сни, втрата енергії та кольору [обличчя] в [пацієнта], хоч би й відгодовуваного поживною їжею, –

16 bahu-doṣasya līṅgāni tasmai saṁśodhanaṁ hitam |
ūrdhvaṁ caivānulomaṁ ca yathādoṣam yathābalam ||

ознаки надлишку доші. Йому корисне очищення: [терапевтичною блювотою] вгору й у природному напрямку – [проносим], [відповідно до того], яка доша [надлишкова] та яка сила [в пацієнта].

17 evaṁ viśuddha-koṣṭhasya kāyāgnir abhivardhate |
vyādhayaś copaśāmyanti prakṛtiś cānuvartate ||

У кого так очищені нутроші, у того посилюється тілесний вогонь, угамовуються розлади й повертається природний стан [здоров'я].

18 indriyāṇi mano-buddhir varṇaś cāsyā prasīdati |
balaṃ puṣṭir apatyam ca vṛṣatā cāsyā jāyate ||

Його чуття, розум, інтелект і колір [обличчя] очищуються, з'являються сила, вгодованість, потомство й потенція.

19 jarām kṛcchreṇa labhate ciraṃ jīvatanāmayaḥ |
tasmāt saṃśodhanaṃ kāle yukti-yuktaṃ piben naraḥ ||

Старість насувається повільно, [він] живе довго без хвороб. Тому хай людина вчасно п'є належно [прописане] очисне [зілля].

20 doṣāḥ kadācit kupyanti jītā laṅghana-pācanaiḥ |
jītāḥ saṃśodhanair ye tu na teṣāṃ punar udbhavaḥ ||

Переможені постом і ліками, що покращують травлення, доші іноді збуджуються. Але які переможені очищенням, ті не з'являються знову.

21 doṣāṇām ca drumāṇām ca mūle 'nupahate sati |
rogāṇām prasavānām ca gatānām āgatir dhruvā ||

Коли корінь дош, [подібно як у] дерев, є непошкодженим, [буде] стабільне повернення хвороб, що пішли, – [немов] ріст паростків.

22 bheṣaja-kṣapite pathyam āhārair eva br̥mhaṇam |
ghṛta-māṃsa-rasa-kṣīra-hṛdya-yūṣopasaṃhitaiḥ ||

Оздоровче відгодовування ослабленого ліками [здійснюється], звісно, [такими] видами їжі, до яких додані топлоне масло, м'ясний сік, молоко, приємна юшка.

23 abhyaṅgotsādanaiḥ snānair nirūhaiḥ sānuvāsanaḥ |
tathā sa labhate śarma yujyate cāyusā ciraṃ ||

Також [відновлення здійснюється] змащуванням [тіла пацієнта], олійним масажем, купанням, клізмою та олійною клізмою. Так він дістає щастя і довго насолоджується життям.

24 atiyogānubaddhānām sarpiḥ-pānam praśasyate |
tailam madhurakaiḥ siddham athavāpy anuvāsanam ||

[Пацієнтам], у яких [сталось] надмірне застосування [очисних процедур], рекомендується пиття топленого масла або – клізма з олією, приготована із солодкими [ліками]⁷.

25 yasya tvayogastaṃ snigdhaṃ punaḥ saṃśodhayen naram |
mātrā-kāla-balāpekṣī smaran pūrvam anukramam ||

Але в кого невдале [застосування очисних процедур] – ту промаслену людину нехай [лікар], що враховує дозу [ліків], час і силу [пацієнта] та пам'ятає попередню послідовність, очищує знов.

26 snehane svedane śuddhau rogāḥ saṃsarjane ca ye |
jāyante 'mārga-vihite teṣāṃ siddhiṣu sādhanam ||

Усунення тих ускладнень, які виникають при неправильному проведенні промаслення, потогону й очищення, а також відновлення [пацієнта] [будуть описані] в розділі “Сіддгі”⁸.

27 jāyante hetu-vaiṣamyād viṣamā deha-dhātavaḥ |
hetu-sāmyāt samās teṣāṃ svabhāvoparamaḥ sadā ||

Від неурівноваженості причин породжуються неурівноважені дгату⁹ тіла. Їхня злагодженість – від злагодженості причин. Припинення [існування] – завжди природне¹⁰.

28 pravṛtti-hetur bhāvānām na nirodhe 'sti kāraṇam |
kecit tatrāpi manyante hetuṃ hetor avartanam ||

[Є] причина появи того, що існує. Для припинення [існування] немає [потреби] в поштовху. Однак тут, [у другому випадку], деякі [мислителі] вважають причиною нефункціонування причини.

29 evam uktārtham ācāryam agniveśo 'bhyabhāṣata |
svabhāvoparame karma cikitsā-prābhṛtasya kim ||

Оскільки було сказано так, Агніवेशа звернувся до учителя: “З огляду на природність припинення [існування людини] що [є] ділом [лікаря], готового лікувати?

30 bheṣajair viṣamān dhātūn kān samīkurute bhiṣak |
kā vā cikitsā bhagavan kim artham vā prayuṇyate ||

Які неурівноважені дгату лікар гармонізує ліками? Або що таке лікування, Бгаване, і з якою метою воно призначається?”

31 tac chiṣya vacanam śrutvā vyājahāra punarvasuḥ |
śrūyatām atra yā somya¹¹ yuktir drṣṭa maharṣibhiḥ ||

Почувши ці слова учня, Пунарвасу сказав: “О гречний, почуй зараз, який резон [був] побачений великими мудрецями.

32 na nāśa-kāraṇābhāvād bhāvānām nāśa-kāraṇam |
jñāyate nityagasyeva kālasyātyaya-kāraṇam ||

Причина зникнення істот не пізнається [не через недосконалість засобів пізнання, а] внаслідок неіснування такої причини – подібно як [немає] причини руху вічноплинного часу.

33 śīghragatvād yathā bhūtas tathābhāvo vipadyate |
nīrodhe kāraṇam tasya nāsti naivānyathā kriyā ||

Як те, що є, через швидкоплинність [стає колишнім], так настає небуття. Немає ні причини припинення його¹² [існування], ні іншої дії, [яка б змінила стан речей].

34 yābhiḥ kriyābhir jāyante śarīre dhātavaḥ samāḥ |
sā cikitsā vikāraṇām karma tad bhiṣajām smṛtam ||

Лікування розладів – дія, завдяки якій у тілі з’являються урівноважені дгату. Це вважається ділом лікаря.

35 katham śarīre dhātūnām vaiṣamyam na bhaved iti |
samānām cānubandhaḥ syād ity artham kriyate kriyā ||

Як [досягти стану, коли] в тілі не буде неурівноваженості дгату? Метою, з якою здійснюється лікування, стане [такий] результат, [як] [їхня] рівновага.

36 tyāgād viṣama-hetūnām samānām copasevanāt |
viṣamā nānubadhnanti jāyante dhātavaḥ samāḥ ||

Завдяки уникненню причин неурівноваженості й сприянню рівновазі неурівноважені [дгату] не залишаються [неурівноваженими] й з’являються урівноважені дгату.

37 samais tu hetubhir yasmād dhātun samjanayet samān |
cikitsā-prābhṛtas tasmād dātā deha-sukhāyusām ||

Оскільки готовий лікувати [лікар] досягатиме узгодженими засобами [такого стану, коли] дгату урівноважені, він – дарувальник тілесного щастя і довголіття.

38 dharmasyārthasya kāmasya nī-lokasyobhayasya ca |
dātā sampadyate vaidyo dānād deha-sukhāyusām ||

Завдяки подарованим [пацієнту] тілесному щастю і довголіттю лікар стає дарувальником дгарми, артхи й ками¹³ в обох людських світах¹⁴”.

tatra ślokāḥ

Підсумкові вірші

39 cikitsā-prābhṛta-guṇo doṣo yaś cetarāśrayaḥ |
yogāyogātiyogānām lakṣaṇam śuddhi-saṁśrayam ||

Чеснота [лікаря], готового лікувати, і вада звернення до іншого, [несправжнього лікаря]; ознаки [правильного] застосування, недостатнього застосування та надмірного застосування очисної терапії;

40 bahu-doṣasya līṅgāni saṁśodhana-guṇāś ca ye |
cikitsā-sūtra-mātram ca siddhi-vyāpatti-saṁśrayam ||

ознаки надлишку доші, [добрі] властивості очищення, загальні правила лікування, успішність у [протидії] ускладненням, викликаним [недостатньою або надмірною] терапією,

41 yā ca yuktiś cikitsāyām yaṁ cārthaṁ kurute bhiṣak |
cikitsā-prābhṛte 'dhyāye tat sarvaṁ avadan munīḥ ||

і який резон лікування, і з якою метою діє лікар – про усе це розповідав мудрець у главі “Підготовленість [лікаря] до лікування”.

ity agniveśa-kṛte tantre caraka-pratisaṁskṛte śloka-sthāne cikitsā-prābhṛtīyo nāma ṣoḍaśo 'dhyāyaḥ ||

Так у трактаті Агнівеші, відтвореному Чаракою, у розділі “Загальні положення” закінчується шістнадцята глава, що має назву “Підготовленість [лікаря] до лікування”.

samāptaḥ kalpanā-catuṣkaḥ

Так [закінчується] четвірка [глав] про готовність [до лікування].

¹ Про промаслення, потогін та очищення шлунково-кишкового тракту див. відповідно глави 13, 14, 15.

² *Doṣi* (doṣa) – три гумори, розбалансування яких нібито є причиною хвороби: *вата* (повітря), *пितта* (жовч, або “фізіологічний вогонь”), *капха* (слиз).

³ Див., наприклад, 1.1.133, 1.11.53.

⁴ *Дгарма* (“релігія”, “праведність”, “обов’язок”), *артха* (“користь”, “зиск”); *кāма* (“бажання”) – трійка мирських цілей життя (*trivarga*) індуса. Мабуть, автор глави вважав, що здорова людина-довгожитель зможе належним чином реалізуватися в цій царині.

⁵ Під “щастям” тут, очевидно, слід розуміти здоров’я. Див. також 1.1.55.

⁶ *Питта* (*pitta*) – жовч, або “фізіологічний вогонь”, що складається з елементів “вогонь” і “вода”.

⁷ К. М. Гангулі стверджує, що тут ідеться про такі лікарські рослини, як джівака (крепідіум загострений, *Crepidium acuminatum* Szlach), ришабгака (глевчак однолистий, *Malaxis muscifera* Kuntze.), меда (корінь, схожий на імбир; або купина кільчаста, *Polygonatum verticillatum* All., або інший вид купини: *Polygonatum cirrhifolium* Royle), магамеда (лептаденія струнка, *Leptadenia gracilis* Decne.; або купина кільчаста, *Polygonatum verticillatum* All.; або еритрина індійська *Erythrina indica*), риддгі, вриддгі, каколі (роскоя пурпурова, *Roscoeia purpurea* Sm; або рябчик, *Fritillaria roylei* Hook.), киширакаколі (лілія ряснолиста, *Lilium polypodium* D. Don.). *Риддгі* (*ṛddhi*) й *вриддгі* (*vṛddhi*) – рослини з родини зозулинцевих *Habenaria edgeworthii* й *Habenaria intermedia*. Решта назв входять до переліку загальнозміцнюювальних засобів із вірша 1.4.9.

⁸ “Сіддгі-стхана” – восьмий розділ “Чарака-самгіти”.

⁹ *Дгату* (*dhātu*) – сім складників тіла: *гаса* (життєвий сік), *rakta* (кров), *māṁsa* (м’язи), *medha* (жир), *asthi* (кістки), *majjā* (кістковий мозок), *śukra* (сім’я). Іноді до цього переліку додаються ще волосся, шкіра й сухожилля.

¹⁰ *Свабгава* (*svabhāva*) – “власна натура” або “спонтанність”.

¹¹ Правильно було б *saṁya*.

¹² Того, що є.

¹³ *Дгарма* (“релігія”, “праведність”, “обов’язок”), *артха* (“користь”, “зиск”); *кама* (“бажання”) – трійка мирських цілей життя (*trivarga*) індуса.

¹⁴ Тобто в земному житті й посмертному існуванні.

REFERENCES

Burba D. (2018), “Praktychna transkryptsiia sanskrytskykh vlasnykh nazv ta terminiv v ukraïnskii movi”, *Shidnij svit*, No. 1, pp. 104–122. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2018.01.104>

Agniveśa’s Caraka Saṁhita. Text with English Translation and Critical Exposition based on Cakrapāṇi Datta’s Āyurveda Dīpikā, in seven volumes (2008), by Dr. Ram Karan Sharma and Vaidya Bhagwan Dash, Vol. 1, Chowkhamba Press, Varanasi. (Partly in Sanskrit).

Caraka-saṃhitā. Agniveśa's treatise refined and annotated by Caraka and redacted by Drḍhabala. Text with English, revised and enlarged edition, Vol. I (2014), Priyavrat Sharma (ed. and transl.), Chaukhambha orientalia, Varanasi. (Partly in Sanskrit).

Charaka-Saṃhita (1893), Translated into English [by K. M. Ganguli], published by Kaviraj Avinash Chandra Kaviratna, Part VI, Corinthian Press, Calcutta.

Charaka Saṃhita: in six volumes (1949), Sri Gulabkunverba Ayurvedic Society (ed.), with introduction, commentary and indices including English, Hindi and Gujarati translations, Vol. 2, Ayurveda Mudranalay, Jamanagar. (Partly in Sanskrit).

Caraka Saṃhita (Agniveśa Saṃhita as revised by Caraka and Drḍhabala), with Āyurveda Dīpikā, the commentary of Cakrapāṇi Datta (1941), Vaidya Jādavaji Trivikramji Ācārya (ed.), Third edition, Satyabhāmābhāi Pāndurang, Bombay. (In Sanskrit).

Charaka Saṃhita. Handbook on Ayurveda, in two vols (2003), Gabriel Van Loon (ed.), Vol. 1, Morrisville, Lulu Inc.

Priyadarajan Rāy and Hirendra Nath Gupta (1965), *Caraka Saṃhita (a Scientific Synopsis)*, National Institute of Sciences of India, New Delhi.

The Charaka-Saṃhita by Mahamuni Agnibhesha, revised by Maharshi Charaka (1897), Kabiraj Debendranath Sen and Kabiraj Upendranath Sen (compl. and ed.), Dhanvantari Meśin Yantra, Calcutta. (In Sanskrit).

The Charakasamhitā of Agniveśa Revised by Charaka and Dridhabala (1937), Sāhitya Āyurvedācharya Pandit Tārādatta Patna (ed.), Pt. I, Benares, Vidyavilas Press. (In Sanskrit).

ЧАРАКА-САМГІТА. Розділ I, глава 16 /

Переклад із санскриту, вступна стаття та коментарі Д. В. Бурби

У цій публікації представлено переклад шістнадцятої глави першого розділу фундаментального санскритського трактату з аюрведи (традиційної індійської медицини) “Чарака-самгіта”. (Попередні глави див. у номерах журналу “Східний світ” за 2017 рік і в номерах 2–4 минулого року). Переклад має велике значення для ознайомлення українського читача не лише з медичними концепціями та побутом Давньої Індії, а й з її релігійно-філософськими доктринами.

У шістнадцятій главі йдеться про лікаря, “готового лікувати”. Таким вважається “розумний, освічений та орієнтований на дію” фахівець, а не аферист, що вважає себе лікарем (vaidya-mānin). Коли під керівництвом справжнього лікаря пацієнт проходить через очисні процедури (які в аюрведі розглядаються як один із головних методів лікування), він дістає “тілесне щастя” (тобто здоров’я), а от очікувати чогось доброго від звернення до “нерозумного” лікувальника не варто.

У цій главі наводяться ознаки правильно проведених процедур, а також симптоми тих, що виявилися недостатніми чи надмірними. Стисло названі засоби для усунення виниклих ускладнень і для відновлення пацієнта, а також дається посилання на той розділ “Чарака-самгіти”, де про відновлення пацієнта та про нейтралізацію ускладнень, які виникають при неправильному проведенні промаслення, потогону й очищення, сказано докладніше. Описані показання до очисної терапії, покликані вивести з організму надлишок певної доші (одного з трьох тілесних гуморів), і перелічені позитивні наслідки цього лікування.

Доволі цікавими є філософські роздуми про природність смерті людини й про те, що є ділом лікаря. Хоча лікар не може зробити пацієнта безсмертним, він безпосередньо дає людині здоров’я і довголіття, а опосередковано дарує (для цього життя і посмертного існування) дгарму (праведність), артху (заможність) і каму (вдоволення бажань).

Ключові слова: античність; Аюрведа; Індія; переклад; самгіта; санскрит; терапія; Чарака; шлунково-кишковий тракт

Стаття надійшла до видання 12.06.2025
Прийнято до друку після рецензування 9.09.2025
Опубліковано 7.10.2025